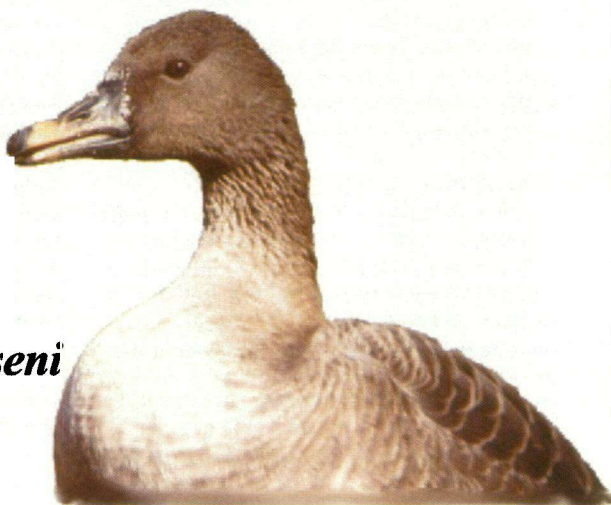

GEOGRAFISCHE VARIATIE BIJ GANZEN

Deel 3

De West-Siberische Taigagans of Johansens Gans *Anser fabalis johanseni*

Leo van den Bergh

Inleiding

In de taiga- en toendrazones van Europa en Azië komt een groep ganzen voor die in ons taalgebied bekend staat als 'rietganzen' en die tot voor kort werden samengevoegd onder de wetenschappelijke naam *Anser fabalis*. In de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw beschouwde men de taiga- en toendraganzen echter als afzonderlijke soorten die respectievelijk *Anser arvensis* en *Anser segetum* werden genoemd en het samenvoegen van beide groepen onder één gemeenschappelijke soortnaam heeft voor veel verwarring en misvattingen gezorgd. Het is daarom zeer verheugend dat sinds kort in Nederland taiga- en toendraganzen weer als zelfstandige soorten worden beschouwd, die respectievelijk aangeduid worden met de wetenschappelijke naam *Anser fabalis* en *Anser serrirostris*. De Nederlandse naam 'rietgans' waaronder taiga- en toendraganzen, maar ook de reeds vele jaren als zelfstandige soort beschouwde *Anser brachyrhynchus* worden samengevat, is eveneens verwarrend en misleidend. Mijn inziens kan die beter vervangen worden door de namen 'taigagans', 'toendragans' en 'Atlantische toendragans'.

In een afsluitend artikel in de reeks 'geografische variatie bij ganzen' die in 'het Vogeljaar' zal worden gepubliceerd, zal nog nader op de problematiek rond de naamgeving worden ingegaan. Tevens zullen voorstellen voor nieuwe Nederlandstalige namen voor deze, in vele opzichten totaal van elkaar verschillende, ganzen worden gedaan.

De taigagansen bewonen de boreale zones van Europa en Azië en komen voor van Noorwegen tot op het Kamsjatka-schiereiland. De klimatologisch-ecologische verspreidingsgrenzen vallen merendeels tussen 62° NB en 70° NB, maar over de

juiste begrenzing van de arealen van de verschillende geografische vormen is in het algemeen weinig bekend.

In het westen van het verspreidingsgebied broedt de nominaatvorm *Anser fabalis fabalis*. Deze vogel wordt Europese Taigagans genoemd, maar feitelijk is 'Geelbekgans' een betere naam, omdat het merendeel van de populatie, zeker de westelijke exponent daarvan, gevormd wordt door ganzen met een hoofdzakelijk oranjegele snavel (zie foto op bladzijde 59).

De vorm *fabalis* is niet exclusief beperkt tot het Europese grondgebied, maar komt ook voor in het uiterste westen van het West-

Foto hierboven. Hoewel er in de oostelijke populaties van de nominaatvorm *fabalis* veel vogels voorkomen met een merendeels zwarte snavelkleur, zijn de grovere structuur van de snavel, het minder uitgesproken kopsnavelprofiel en de aanwezigheid van meer of minder witte veertjes bij de snavelaanzet goede kenmerken om hen van *johanseni* te onderscheiden. Druten (Gelderland), maart 1997.

Foto: Leo van den Bergh.

Siberisch laagland, met name in het stroomgebied van de Beneden-Ob. Meer oostelijk gaat *fabalis* over in de West-Siberische vorm *johanseni*, die min of meer intermediair is tussen de nominaat- en de Centraal- en Oost-Siberische bergtaigavorm *middendorffii*.

Verspreiding en aantallen.

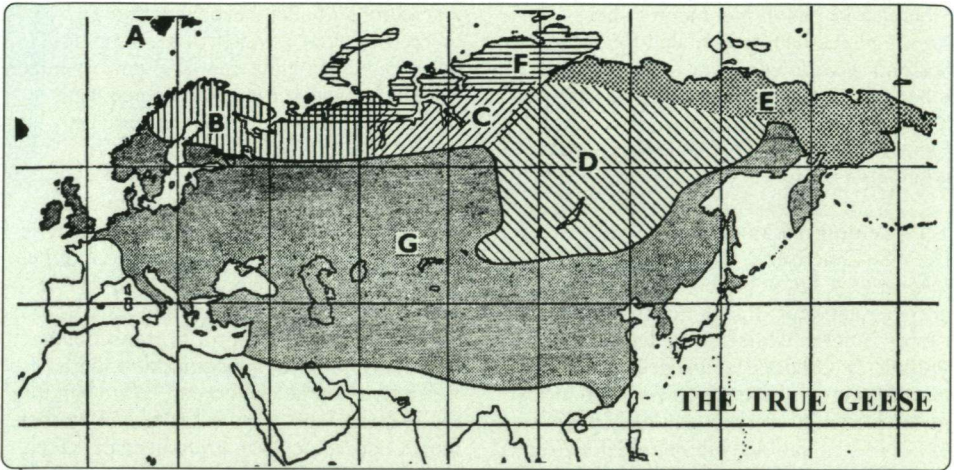
De West-Siberische Taigagans *Anser fabalis johanseni* is een vogel van het laagland, grofweg genomen tussen de stroomgebieden van de rivieren Ob/Irtysh en Jenissei. (Figuur 1). Omdat deze geografisch-intermediaire vorm een gebied bewoont dat in het westen grenst aan dat van *fabalis* en in het oosten aan dat van *middendorffii*, kunnen er op beperkte schaal overgangstypen voorkomen die in meer of minder sterke mate de karakteristieke kenmerken van twee rassen in zich verenigen. Het sterkst doet zich dit vermoedelijk voor in het overgangsgebied met de nominaatvorm *fabalis*, die eveneens het laagland bewoont en voor zover bekend niet in berggebieden broedt. In het noordoosten reikt het areaal van *johanseni* naar alle waarschijnlijkheid tot in de zuidelijke regionen van het Noord-Siberisch Laagland in de stroomgebieden van de rivieren Boganida en Kheta, mogelijk zelfs tot aan het Chatanga-riviersysteem. Hoewel er aanwijzingen zijn dat vogels van de vorm *johanseni* in de eerste helft van de twintigste eeuw gedurende het winterhalf-

jaar Europa konden bezoeken, zijn er toentertijd, voor zover bekend, nimmer belangrijke aantallen van deze ganzen bijeen gezien. Het enige Europese gebied waar blijkens literatuurgegevens regelmatig sprake was van het overwinteren van Johansens Ganzen is Kopaci rit in het noordoosten van Kroatië, maar Smit & Terlouw (1991) geven voor het Eemland de volgende informatie waaruit het voorkomen van deze ganzen in het kustgebied van de vroegere Zuiderzee zou kunnen blijken: "De ondersoort *rossicus* wordt in Bunschoten en omgeving 'zwarte' genoemd, de andere typen tezamen heten 'groten'. Deze behoren tot de ondersoort *fabalis*. De groten worden weer onderverdeeld in grote geelbekken en grote zwartbekken." Er kan mijns inziens geen twijfel over bestaan dat zich onder deze 'grote zwartbekken' ganzen van de vorm *johanseni* bevonden zullen hebben, iets waarop overigens reeds in 1956 door mr. J. Kist geattendeerd werd.

De feitelijke vaste doortrek- en overwinteringsgebieden van *johanseni* lagen vroeger naar alle waarschijnlijkheid allemaal buiten Europa en omvatten delen van China, Kazakstan, Oezbekistan, Kirgizistan, Tadzjikistan en Toerkmenistan, terwijl niet uitgesloten kan worden dat de vogels tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw tevens in Iran en Irak overwinterden. Jarenlang werd er van uitgegaan, dat er een belangrijk overwinteringsgebied van *johanseni* was in het noordwesten van China. Delacour

Bij de Europese Taigagans *A. f. fabalis* is de snavel doorgaans merendeels oranjegeel gekleurd, terwijl veel van deze vogels een wit 'kolletje' hebben. Kampinsasche Heide, februari 1984. Foto: Leo van den Bergh.

Figuur 1 - De verspreidingsgebieden van taiga- en toendraganzen, naar J. Delacour 1954. Distribution of *Anser fabalis*. Breeding ranges: (A) *A. f. brachyrhynchus*; (B) *A. f. fabalis*; (C) *A. f. johanseni*; (D) *A. f. middendorfi*; (E) *A. f. serrirostris*; (F) *A. f. rossicus*; (G) Non-breeding range of the species.

vermeldt in 1951 en 1954 namelijk veertien vogels die geschoten zouden zijn te Tai-Pai-Shan in de Tsinling Bergen, een gebied dat volgens de auteur gesitueerd is in Noord-west-China. Pas zeer onlangs is mij na een gedetailleerde bestudering van de 'flyways' van taiga- en toendraganzen in oostelijk Azië gebleken, dat het door Delacour bedoelde gebergte feitelijk Qin-Ling heet en dat de Taibai-Shan een méér dan 4.100 m hoog massief binnen die bergketen is. Het moet daar dus zeker doortrekkende ganzen betroffen hebben, maar nog belangrijker is de ontdekking dat dit gebied helemaal niet in het noordwesten van China, maar in het noordwestelijke gedeelte van centraal-oostelijk China gelegen is. De ganzen die te Taibai-Shan geschoten werden, waren naar alle waarschijnlijkheid onderweg naar overwinteringsgebieden in het stroomgebied van de Yangtze Kiang-rivier, waarbij met name de Dongting-meren in aanmerking lijken te komen.

Op basis van de bekende informatie is geen uitspraak te doen over de juiste omvang van de populatie van *johanseni*. Uit het feit dat er geen recente waarnemingen meer bekend zijn van 'rietganzen' uit de vroegere doortrek- en overwinteringsgebieden in Klein-Azië, zou afgeleid kunnen worden dat tegenwoordig een groot deel van de populatie van deze ganzen op Europees grondgebied de winter doorbrengt. In totaal kan het zeker enkele tienduizenden vogels betreffen, waarvan er thans enkele duizenden in West-Europa voorkomen.

Herkenning

Taigaganzen zijn grote vogels met een langwerpig lichaamsmodel, een lange, slanke hals en een lange, relatief slanke snavel, waarvan de ondersnavel in een rechte lijn verloopt en niet een uitbuiging vertoont die voor toendraganzen kenmerkend is. Het snavel-kopprofiel verloopt zodanig, dat de kop bij deze vogels enigszins afgeplat lijkt, terwijl toendraganzen juist een ronde kopvorm vertonen (zie afbeelding op bladzijde 61). Bij de westelijke nominaatvorm *fabalis* is de snavel gewoonlijk merendeels oranjegeel gekleurd ('geelbek') en bij deze vogels komen tevens dikwijls meer of minder witte veertjes aan de snavelbasis voor, die als het ware een 'kolletje' vormen.

De West-Siberische Taigagans is in het algemeen groter van formaat dan ganzen van de vorm *fabalis* en heeft een slankere lichaamsbouw, waarbij vooral de lange, dunne hals dikwijls een in het oog springend kenmerk vormt. De snavel van deze vogels is lang en naar de punt toe enigszins afgeplat, waardoor deze een dunne indruk maakt. De kleurverdeling op de snavel is zodanig, dat er doorgaans slechts sprake is van een smalle oranjegele band tussen de nagel en de neusgaten, terwijl het snavelkopprofiel wel overeenkomst vertoont met dat van de Wilde Zwaan *Cygnus cygnus* en de Zwaangans *Anser cygnoides* (zie foto op bladzijde 62). Witte veertjes aan de snavelbasis komen bij de vorm *johanseni* slechts sporadisch voor en de vogels maken als

geheel een zeer donkere indruk. De groepsstructuur bij alle taigagansen is gewoonlijk vrij los en de afzonderlijke families, paren en individuele vogels zijn doorgaans goed te onderscheiden. Ganzen van de vorm *johanseni* worden vooral aangetroffen in kleinere groepen of losse families, die zich vaak wél in de nabijheid van andere ganzen ophouden maar zich meestal niet daadwerkelijk met andere taiga- of toendraganzen vermengen. Het stemgeluid van *johanseni* is zwaarder en bevat meer langgerekte tonen dan bij de nominaatvorm *fabalis*, maar het vereist veel ervaring om de vogels hieraan te herkennen. Doordat het areaal van de nominaatvorm *fabalis* ('geelbek') ten oosten van de Oeral overgaat in dat van *johanseni*, komen er in die regio populaties zwartsnavelige taigaganzen voor die niet eenduidig tot *johanseni* gerekend kunnen worden. Bij deze ganzen is de structuur van de snavel méér van het typische *fabalis*-model, de kleurverdeling op de snavel is minder consistent (met soms tot meer dan 75% van het snaveloppervlak zwart gekleurd) en er komen relatief veel vogels voor met meer of minder witte veertjes aan de snavelbasis (zie foto op bladzijde 58). Deze ganzen worden de

laatste jaren in toenemende mate in West-Europa gezien en aangeduid als 'zwartbek-*fabalis*' of 'zwartbek-geelbekken.' Het moge duidelijk zijn dat er enige oefening en ervaring nodig zijn om deze ganzen van de echte West-Siberische vorm *johanseni* te onderscheiden (zie foto op bladzijde 64).

Voorkomen in Nederland

Het lijkt geen twijfel dat *johanseni* gedurende het grootste deel van de tweede helft van de twintigste eeuw in Nederland een zeldzame gast was, waarvan het voorkomen meestal in relatie stond tot streng winterweer. Na de eerste gepubliceerde waarneming van een Johansens Gans in Nederland op 23 februari 1964 bij Klundert (Suetens 1965) en een eigen waarneming van een gent op 20 januari 1977 in de Schoteruitdijken (Friesland), werd door mij op 22 februari 1979 een familie van vijf vogels gezien in het Beuningse Broek (Gelderland), op 23 februari 1979 eveneens vijf exemplaren op het landgoed Kolland bij Amerongen en op 20 februari 1979 één vogel bij Waspik (Noord-Brabant). Deze laatste was, evenals de bij Rode Vaart waargenomen Johansens Gans, een gent die gepaard was met een vrouwtje van de nominaat-geelbek-

De taigaganzen van Eurazië naar een afbeelding van Peter Scott in J. Delacour 1954. Van links naar rechts zijn afgebeeld: 3 exemplaren van de nominaatvorm *A. f. fabalis* (let op de gradaties in kleurverdeling op de snavel), een *A. f. johanseni* en een *A. f. middendorffii*. Let op de overeenkomst in kop-snavelprofiel van de oostelijke taigaganzen met de Zwaangans *A. cygnoides*.

vorm. In de loop van de jaren tachtig van de vorige eeuw werden in Nederland en het aangrenzende West-Duitse Nederrijng gebied door mij met enige regelmaat kleinere of grotere groepjes Johansens Ganzen gesignaleerd, maar slechts in weinig gebieden bleek er sprake te zijn van een min of meer regelmatig voorkomen van deze vogels. Gebieden welke in die periode wél geregeld door pleisterende of overwinterende Johansens Ganzen werden bezocht, waren met name de Groote Peel, het Land van Maas en Waal en de polder Zuidelijk Flevoland.

Vanaf de winter 1995 tot 1996 is er een kentering gekomen in het voorkomen van *johanseni* en vanaf dit seizoen is er jaarlijks sprake van het overwinteren van substantiële aantallen van deze ganzen op een toenemend aantal plaatsen in Nederland. Deze ontwikkeling lijkt in relatie te staan met het in onbruik raken van de Aziatische doortrek- en overwinteringsgebieden van *johanseni*, getuige het feit dat er tegenwoordig geen 'rietganzen' meer gemeld worden uit de vroegere 'stop-over' gebieden en pleisterplaatsen in die regio. De oorzaken hiervan moeten mogelijk gezocht worden in veranderingen in landbouw, jacht en dergelijke die opgetreden zijn na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1990.

De eerste grote groep Johansens Ganzen werd door mij waargenomen op 9 februari 1980, toen ten minste 335 van deze vogels foerageerden in de Hanselaer Oy bij Kalkar in het West-Duitse Nederrijng gebied. Op 21 december 1983 zagen Mariko Otsu en schrijver 45 exemplaren op het Noenes Heike bij Haaren, Noord-Brabant. Otsu, die uit Japan goed vertrouwd was met de daar overwinterende oostelijke taigagans *middendorffii*, attendeerde mij ter plaatse op de grote gelijkenis die de waargenomen vogels met *middendorffii* vertoonden, met dien verstande dat zij wat slanker van postuur en kleiner van formaat waren en de structuur van de snavelvorm wat minder robuust was.

Pas vanaf de tweede helft van de jaren negentig van de vorige eeuw nam het aantal waarnemingen van grotere groepen *johanseni*-ganzen sterk toe. Zo nam ik, al dan niet vergezeld van een of meer medewaarnemers, onder andere op 19 februari 1997 tachtig exemplaren waar in het Helvoirtse Broek (Noord-Brabant), vijfenzeventig exemplaren in de Groote Peel (Limburg) op 21 februari 1997, 420 exemplaren aan de Wulpweg in de polder Zuidelijk Flevoland op 22 februari 1999, tachtig exemplaren bij Batenburg (Gelderland) op 1 februari 2000, 110 exemplaren in Het Griet bij Achterdrempt

Het kop-snavelprofiel, de dunne, rechte ondersnavel, het ontbreken van een 'kolletje' en het grote formaat zijn kenmerken waaraan de vorm *johanseni* te herkennen is. Eemdijk (Utrecht), maart 2002.

Foto: Miek Slikkerveer-Bakker.

Periode	1985-1990	1991-1995	1996-1999	2000-2002
Waarnemingen	13	2	47	60
Exemplaren	145	2	1657	2305

Tabel 1 – Waarnemingen van Johansens Ganzen over de periode van 1985 tot en met 2002.

(Gelderland) op 6 december 2000, 141 exemplaren bij Scheerwolde (Overijssel) op 6 februari 2002 en 325 exemplaren tussen Smilde en het Fochteloërveen (Drenthe) op 13 februari 2002. Opmerkelijk hierbij is het, dat de grotere aantallen van deze ganzen doorgaans in de maand februari in West-Europa lijken te verschijnen. Dit is temeer van belang, omdat ook van de nominaatvorm *fabalis* doorgaans in de maand februari de grootste aantallen in West-Europa gezien worden. De eigen waarnemingen van Johansens Ganzen over de periode van 1985 tot met 2002 zijn in Tabel 1 weergegeven.

Discussie

Reeds in 1956 attendeerde mr. J. Kist op het mogelijke voorkomen van Johansens Ganzen in de lage landen en opperde de veronderstelling, dat deze ganzen wellicht door ornithologen niet als zodanig herkend werden.

Terugmeldingen van in Nederland gedurende de winter gevangen en geringde taigagansen die in een volgend seizoen uit Klein-Azië werden gemeld, geven grond aan die veronderstelling en het lijkt dan ook wel zeker, dat de *johanseni* ook in vroeger jaren Nederland min of meer regelmatig bezocht heeft.

In 1992 spraken Burgers, Smit en Van der Voet hun twijfel uit aan het werkelijk bestaan van de subspecies *johanseni*. Zij kwamen tot deze uitspraak omdat uit ringmeldingen zou zijn gebleken, dat het verspreidingsareaal van de nominaat *fabalis* zich tot oostelijk van de Oeral uitstrekt en met name het stroomgebied van de Beneden-Ob omvat.

Deze 'ontdekking' was echter allerminst spectaculair te noemen, omdat Sergius Alpheráky reeds in 1904 aangaf dat de 'Yellow-billed Goose' *Melanonyx arvensis* (synoniem voor *Anser fabalis fabalis*) in het westen van het West-Siberische Laagland voorkwam. Wanneer het ringwerk aan 'rietganzen' in Nederland op een biometrisch- en systematisch-geografisch verantwoorde wijze zou hebben

plaatsgevonden, zou een dergelijke boude uitspraak als die van Burgers et al wellicht achterwege zijn gebleven.

Johansens Ganzen lijken als intermediaire groep tussen *fabalis* en *middendorffii* een op zichzelf staande populatie te vormen in het grootste deel van het West-Siberische laagland. Zij overwinterden tot voor kort merendeels op Aziatisch grondgebied, wijken morfologisch en ecologisch waarneembaar af van de nominaatvorm *fabalis* en vermengen zich met laatstgenoemde vogels slechts incidenteel en op individueel niveau.

In de periode 1954-1986 werden er in Nederland in totaal 2792 taigagansen geringd, waarvan minder dan 10% een hoofdzakelijk zwarte snavelkleur vertoonde. Hoewel het merendeel van deze zwartsnavelige taigagansen vermoedelijk tot oostelijke populaties van de nominaat *fabalis* behoorde, zullen er zich zeker ook zuivere *johanseni*-dieren onder bevonden hebben.

Thans bestaat het merendeel van de in Nederland gedurende de winter verblijvende taigagansen uit vogels met een voornamelijk zwarte snavelkleur. Het totale aantal van deze vogels belooft verscheidene duizenden exemplaren, wat veel méér is dan tot voor kort bij de geelbek-*fabalis* (nominaat) het geval was.

Het lijkt er dan ook op dat de vaste Nederlandse winterpopulatie van de Noord-Europese ('geelbek') Taigagans *fabalis* in toenemende mate wordt 'vervangen' door vogels van een oostelijker herkomst, waarbij het aantal ganzen van de vorm *johanseni* van jaar tot jaar een stijgende lijn te zien geeft.

Summary

In this paper a description of the West Siberian Taiga Bean Goose *Anser fabalis johanseni* is given. This bird differs from specimens of the nominate-race *Anser fabalis fabalis* ('Yellow-billed Goose') not only by a bigger size of the body, a longer neck and the typical pattern on the bill, which shows usually only a narrow orange

De West-Siberische Johansens Gans is een slank gebouwde vogel die in het veld opvalt door het grote formaat, het donkere verenkleed en de lange, merendeels donkere snavel met een kleine, oranjegele ring tussen de nagel en de neusgaten. Hier naast twee Kolganzen van de nominaatvorm *A. a. albifrons* bij Hedikhuizen (Noord-Brabant), oktober 1996. Foto: Miek Slikerveer-Bakker.

band between the nail and the nostrils, while the structure of the bill is more slender and thinner than it usually is in *fabalis*. Specimen of the typical *johanseni*-type seldom have some white feathers at the base of the bill, a characteristic that on the other hand is found in almost all birds of the pure nominate race.

When observed in the field, *johanseni* is a very dark, large, slender bird with a long neck and a straight, dark bill with only a narrow orange band directly behind the nail at the very top of both upper and lower mandible. However, it is necessary to pay attention to the fact that in easternmost populations of the nominate race *fabalis* high percentages of birds with an overall dark pattern on the colouring of the bill frequently occur. Although such birds are showing some resemblance with *johanseni*, their size and shape of the body as well as the structure of the bill are more or less

equal with those of the nominate *fabalis*, whilst many of them are showing characteristic white plumages bordering the basal part of the bill especially along the cheeks and forehead, sometimes even at the chin.

In former times *Anser fabalis johanseni* was a rare and scarcely observed vagrant to Western Europe, but the species has now become a regular winter visitor to the Netherlands and Germany during the last years of the 20th century. It is found in scattered families as well as in flocks of some tens or even hundreds of birds, merely in the eastern and southern parts of the Netherlands. Some evidence is found that there could be a relation between the recent appearance of increasing numbers of *johanseni* in Europe and the disappearance of these birds in the former wintering regions in Asia Minor or maybe even in Eastern Asia.

■ L.M.J. van den Bergh, Alterra Research Instituut voor de Groene Ruimte, Postbus 47, 6700 AA Wageningen.

LITERATUUR:

- Alphéraky, S. (1904-05): The Geese of Europe and Asia. Translated Version, London.
Bergh, L.M.J. van den (1980): Mogelijke waarnemingen van de ondersoorten *serrirostris* en *johanseni* van de Rietgans *Anser fabalis*. Limosa 53: 21-23.
Bergh, L.M.J. van den (1985): Het voorkomen van de Taigarietgans *Anser fabalis fabalis* in Nederland. Limosa 58: 17-22
Bergh, L.M.J. van den (1999): Tundra Bean Goose *Anser fabalis rossicus* in: Madsen J., G. Cracknell & A.D. Fox (eds.): Goose populations of the Western Palearctic: 38-66. Kalo/Ronde.
Berndt, R. & H. Wehfer (1972): Rassen der Saatgans *Anser fabalis* bei Braunschweig. Vogelkundige Berichte Niedersachsen 4: 39-40.
Burgers J., J.J. Smit & H. van der Voet (1991): Origins and systematics of two types of the Bean Goose *Anser fabalis* (Latham, 1787) in The Netherlands. Ardea 79: 307-316.
Delacour, J. (1951): Taxonomic notes on the Bean Geese, *Anser fabalis* Lath. Ardea 39: 135-142.
Delacour, J. (1954): Waterfowl of the World, Vol. 1. London.
Johansen, H. (1945): Om Racer æf Sædgaes. Dansk Ornithologisk Føringning Tidsskrift 39: 107-127.
Keve, A. & J. Mikuska (1973): Ueber die winterliche Population der Saatgans *Anser fabalis* in Nord Jugoslawien und Ungarn. Larus 25: 47-53.
Kist, J. (1956): Het voorkomen van de rassen van de Rietgans *A. fabalis* in Nederland. Ardea 44: 188-206.
Smit, J.J. & R.J.S. Terlouw (1991): Vogels in het Eemland. Utrecht.
Suetens, W.G. (1965): Een waarneming van Johansen's Rietgans in W. Brabant. Limosa 38: 92-94.